

NEKOLIKO LINGVISTIČKIH ZANIMLJIVOSTI IZ HRVATSKOGLAGOLJSKIH KODEKSA

Milan MIHALJEVIĆ, Zagreb

1. UVOD

Istražujući tekstove, stare ili suvremene, nailazimo na neobične oblike koji se gramatički, grafijski ili sadržajno ne uklapaju u jezični sustav teksta u kojemu se pojavljuju. Neki su od njih pisarske ili prevodilačke pogreške, a za neke nije jasno da li se radi o pogrešci ili o rijetkoj, u sustavu perifernoj, pojavi. Bez obzira na to da li se radi o pogrešci ili ne, takvi su oblici filološki značajniji od običnih i očekivanih. Iz njih se mogu izvoditi različiti zaključci, kao na primjer: da li je pisar tekst prevodio ili prepisivao sa starijeg predloška, kojim je pismom predložak bio pisan (glagoljicom ili ćirilicom), s kojega je jezika tekst preveden (grčkog ili latinskog), na kojem je području prijevod nastao itd. Iz karakterističnih se pogrešaka može zaključiti kakvo je pisarevo (prevoditeljevo) poznavanje jezika na kojemu piše ili s kojega prevodi, koliko je u trenutku prepisivanja ili prevodenja bio sabran i koliko je razumio tekst koji prepisuje ili prevodi. Oblici koji nisu pogreške daju nam važne podatke o gramatičkom i grafijskom ustrojstvu teksta, o njegovoj arhaičnosti ili inovativnosti itd. Takvi oblici nisu dakle zanimljivi samo zbog neobičnosti i rijetkosti, već svojom pojavom svjedoče često i o postanku i sudbini teksta u kojemu se pojavljuju, o njegovu piscu, prevoditelju ili prepisivaču, o mjestu postanka teksta i o njegovoj gramatici. Ovdje ćemo se zadržati na nekoliko takvih zanimljivosti iz hrvatskoglagoljskih kodeksa.

2. »BL(A)GOTAČ'NO BO ŽIVOT'NO«

Fraščićeve psaltir (ÖNB u Beču sign. Cod. Slav. 77) izdvaja se od ostalih hrvatskoglagoljskih kodeksa nizom grafijskih, jezičnih i tekstoloških neobičnosti.¹ Jedna je od njih i riječ *blagotačънь* koja se javlja u komentaru na 10. stih 146. psalma u

¹Usporedi B. Grabar: *Osobitosti grafije i jezika glagoljskog Fraščićeve psaltira*, u: J. Reinhart (hrsg.): *Litterae Slavicae Medii Aevi*, Verlag Otto Sagner, München 1985, 75-96.

sintagmi: *bl(a)gotač'no bo život'no*, a nije zabilježena ni u jednom drugom hrvatskoglagoljskom tekstu. To je kalk prema grč. *εὐδρομος* i znači »onaj koji dobro trči«. Očito se dakle radi o izvedenici od glagola teći koji u značenju »trčati« postoji i u suvremenom hrvatskom književnom jeziku.² Pitanje je: kako je od korijena *tek* nastao oblik *tačьnъ*, tj. kako objasniti pojavu *a* između *t* i *č*? To se *a* može objasniti kao hrvatska vokalizacija staroslavenskog poluglasa, što potvrđuje i podatak da se na istom mjestu u *Bukureštanskom psaltiru* javlja oblik iste riječi s poluglasom *БЛ(А)ГОТЪУНО*³ a oblik s poluglasom zabilježen je i u Sreznjevskoga.⁴ Pitanje je otkuda poluglas. Ako je poluglas bio meki (prednji), dva su moguća rješenja: 1. izvedenica je tvorena od imperativne osnove, tj. od osnove s reduciranim prijevornim stupnjem. Takva je tvorba neobična, jer se izvedenice obično ne tvore od reducirane, već od pune osnove. Tvorbeno bismo mogli očekivati oblike: *blagotečьnъ*, *blagotěčьnъ*⁵ ili *blagotočьnъ*, ali ne *blagotьčьnъ*. Ako se ipak radi o takvoj tvorbi, onda je ovaj primjer važno zabilježiti.

2. Pisar predložka zamijenio je iskonsko *e* poluglasom i tako je dobiven oblik koji je Fraščić vokalizirao prema pravilima o vokalizaciji poluglasa u hrvatskoj redakciji. Predložak *Frašćićeva psaltira* nastao je na makedonskom terenu⁶ gdje se prednji poluglas u jakoj poziciji mijenja u *e*, pa je stoga moguća i zamjena iskonskoga *e* poluglasom.⁷

Ako je poluglas stražnji, onda je jedino rješenje zamjena iskonskog *o* poluglasom u makedonskom predložku, tj. polazni je oblik *blagotočьnъ*. Takva je zamjena na makedonskom terenu također moguća, jer se stražnji poluglas u jakoj poziciji mijenja u *o*. Primjer zamjene iskonskog *o* poluglasom u *Frašćićevu psaltiru* zabilježila je i B. Grabar u riječi *d'g'matêh'*.⁸

Teško je reći koje je od ova tri rješenja bolje. Iz hrvatskoglagoljskog teksta ne može se zaključiti da li je u osnovi tvrdi ili meki poluglas, jer su se u hrvatskoj redakciji ta dva samoglasnika izjednačila. To se ne može zaključiti niti iz *Bukureštanskog psaltira*, jer on upotrebljava samo jedan *jer*. Relevantan bi za takav zaključ-

² Usporedi: *uteći, poteci, skoroteča* i sl.

³ Usporedi V. Jagić, *Psalterium Bononiense*, Gerold et Soc., Beč 1907, 688.

⁴ Vidi *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам: томъ первый А – К*, Типография Императорской академии наукъ, Санктпетербургъ 1893, 107.

⁵ U *Pogodinskom psaltiru* na ovom mjestu zabilježen je oblik *(b)lagotěčьnê*, *Bolonjski psaltir* ima pokvareno *blagočestьno*, a *Sofijski blagočьstno*. Usporedi V. Jagić, *op. cit.*, 688.

⁶ Usporedi B. Grabar, *op. cit.*.

⁷ Primjeri zamjene iskonskoga punog samoglasnika reduciranim samoglasnikom (jerom) nisu u staroslavenskim kodeksima rijetkost.

⁸ Usporedi B. Grabar, *op. cit.*, 79.

čak mogao biti jedino primjer iz Grgura Nazijanskog koji navodi Sreznjovski s tvrdim poluglasom. To je ruski rukopis, a poznato je da su ruski rukopisi najdosljedniji u bilježenju jerova i u čuvanju razlike među njima. Stoga se čini vjerojatnim da je u osnovi ipak bio tvrdi (stražnji) poluglas, a to znači da je ispravno treće objašnjenje, tj. da moramo poći od oblika *blagotočьnъ* u kojemu je izvorno *o* zamijenjeno poluglasom koji je zatim u *Fraščićevu psaltiru* vokaliziran kao *a*.

3. KAKO JE OD »GNOJA« POSTAO »DOM«

U vaticanskom brevijaru *Illirico 5* (232d/19–20) čitamo: *i r(e)če k' mné se dahъ domъ volju i za gnoiče i stvořiši hlěbъ tvoi v' nemъ*. Već na prvi pogled vidimo da značenje rečenice nije jasno, jer je dio *domъ volju i za gnoiče* besmislen. Tekst je biblijski (Ezekiel 4,15), pa se na temelju grčkog i latinskog može provjeriti što znači; grč. *καὶ εἶπεν πρὸς με Ἰδὸν δέδωκά σοι βόλβιτα βοῶν ἀντὶ τῶν βολβίτων τῶν ἀνθρώπων, καὶ ποιήσεις τοὺς ἄρτους σου ἐπ' αὐτῶν*⁹; lat. *et dixit ad me ecce dedi tibi fimum boum pro stercoribus humanis et facies panem tuum in eo*.¹⁰ Očito je da *domъ volju i* stoji za grčko *βόλβιτα βοῶν* i latinsko *fimum boum* što i jedno i drugo znači »volujski gnoj«.¹¹ Lako je zamisliti kako je pisar brevijara *Illirico 5* od staroslavenskog pridjeva *volui*, koji je očito bio na tom mjestu u predlošku, krivim rastavljanjem dobio *volju i*. Pitanje je međutim kako je od »gnoja« (odnosno »balege«) dobio *domъ*. Mjesto postaje mnogo jasnije kada se pogledaju paralele u drugim hrvatskoglagoljskim brevijarima. U brevijaru Vida Omišljanina na ovom mjestu stoji *dimъ volbi* (435d/27). Oblik *dimъ* može se lako objasniti na temelju latinskoga. Vjerojatno je prevoditelj ovoga teksta na slavenski, ili prepisivač latinskog predloška, zamijenio latinske riječi *fimum* (»gnoj«) i *fimum* (»dim«) i tako je od »gnoja« postao *dimъ*. Pisar brevijara *Illirico 5* pred sobom je imao glagoljski predložak u kojemu se nalazio oblik *dimъ* koji je on, zamijenivši slova *i* i *o* koja su u glagoljici slična, krivo pročitao i tako od *dima* dobio *domъ*. Zanimljiv je primjer i u *Novljanskom drugom brevijaru* (251d/29–30): *dimъ toli i za gnoiče č(lověčъ)sko*. I ovaj je oblik prepisan s glagoljskog predloška. Pisar je zamijenio slova *v* i *t* koja su u glagoljici vrlo slična i tako od pridjeva *volii* dobio *tolii*, a od ovoga dalje krivim rastavljanjem (da bi dobio donekle smislen tekst) *tolii i*.

Iz navedenog niza, na prvi pogled banalnih, pogrešaka mogu se izvesti daleko-sežni i za sudbinu teksta važni zaključci:

⁹Usporedi *Septuaginta*, ed. Alfred Rahlf, Stuttgart 1935, 277.

¹⁰Usporedi *Biblia Sacra: iuxta Vulgatam Versionem*, Stuttgart 1969, 1271.

¹¹U najnovijem hrvatskom prijevodu Biblije (Kršćanska sadašnjost 1980) (829) na ovom mjestu stoji: *kravlju balegu*.

1. tekst je preveden s latinskoga, a ne s grčkoga, jer se jedino tako (zamjenom *fimus* sa *fumus*) može objasniti kako se umjesto »gnoja« pojavljuje *dimb*.

2. Pisar brevijara *Illirico 5* nije sam prevodio tekst, već ga je prepisivao s glagoljskog predloška, jer se samo sličnošću slova *i* i *o* u glagoljici može objasniti postanak oblika *domb*.

3. Isto vrijedi i za pisara *Novljanskog drugog brevijara* koji je također prepisivao tekst s glagoljskog predloška, jer su samo u glagoljici *v* i *t* slični, a jedino je zamjenom *v* i *t* moglo doći do oblika *toli*.

4. *Brevijar Vida Omišljanina* nije mogao poslužiti kao predložak pisaru brevijara *Illirico 5*, jer je *Illirico 5* stariji od *Brevijara Vida Omišljanina*, kao što ni *Illirico 5* nije služio kao predložak *Vidu Omišljaninu*, jer ovaj ne ponavlja njegovu pogrešku (zamjena *i* i *o*). Na temelju oblika *dimb* koji se javlja u *Brevijaru Vida Omišljanina* i *Novljanskom drugom brevijaru* i koji moramo pretpostaviti za predložak brevijara *Illirico 5* možemo zaključiti da je postojao glagoljski prijevod matica proroka Ezekiela koji je svoj trojici pisara služio kao predložak, jer sva trojica ponavljaju istu pogrešku (zamjena *fimum* sa *fumum*), a najmanje dvojica od njih rade to nezavisno jedan od drugoga. Isto je tako jasno da je prijevod postojao prije 1379. godine kada je prepisan *Illirico 5*.

5. Iz prethodnog slijedi da ni Vid Omišljanin nije ovaj tekst sam prevodio, već ga je prepisao sa starijeg predloška, jer je malo vjerojatno da bi pri prevodenju napravio istu pogrešku koju je učinio prevoditelj predloška s kojega je prepisan brevijar *Illirico 5*, osim ako nije imao isti latinski predložak (u kojemu je zamijenjeno *fimum* i *fumum*) kao i prevoditelj predloška brevijara *Illirico 5*, što nije vjerojatno.

4. »POLOŽIŠE JU V BALINU«

U brevijaru *Illirico 5*, iz kojega je bio i prethodni primjer, zabilježen je ovaj tekst: *položiše ju v balinu* (19a/25-26). To je jedina potvrda riječi *balina* u gradi rječnika hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika u Staroslavenskom zavodu »S. Ritig« u Zagrebu. Riječ nije potvrđena ni u drugim staroslavenskim rječnicima, pa je stoga zanimljivo pogledati kakvo joj je značenje i postanje. Tekst je iz proroka Izaije 23,13 koji u lat. glasi: *posuerunt eam in ruinam*.¹² Prema latinskome, značenje riječi *balina* trebalo bi biti »ruševina«.¹³ Ako je tako, a vjerojatno jest, onda se

¹²Usporedi Vulgata, 1118.

¹³U najnovijem prijevodu glasi ovo mjesto: *sve je ruševina*, a u nešto starijem prijevodu I. Ev. Šarića: *pretvara ih u ruševine*. Usp. *Biblija: stari i novi zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1980, 725 i I. Ev. Šarić, *Sveto pismo staroga i novoga zavjeta*, Svezak II: »Poučne i proročke knjige«, Akademija Regina Apostolorum, Sarajevo 1942, 360.

radi o izvedenici od glagola *obaliti*,¹⁴ tj. kao polazni oblik treba uzeti *obalina*. Vjerojatno je krivom raščlambom *o* (a ne *ob*) identificirano kao prefiks, a zatim je došlo do odbacivanja prefiksa *o-* i tako je ostao potvrđeni oblik *balina*. Sličan primjer odbacivanja prefiksa *o-* kod glagola *obaliti* zabilježen je u Skokovu etimološkom rječniku sub *valjati*¹. Tamo se tako tumači primjer iz Smokvice na Korčuli gdje se upotrebljava oblik *bálit* u značenju »dugačkim štapom udarati po bademima da bi opali na zemlju«. ¹⁵

Treba spomenuti i drugo moguće objašnjenje prema kojemu bi *balina* označavala »kita«. U tom je naime značenju potvrđena u Akademijinu rječniku,¹⁶ a nastala je od lat. *balaena* (grč. *φάλανα*). Radi se o gradu (zemlji) na moru,¹⁷ pa je moguće, ali ne i vrlo vjerojatno, pretpostaviti da je prevoditelj posegnuo za slikovitim prijevodom hotеći reći da su položili grad (zemlju) u morske dubine. Zanimljivo je da Vulgata na tom mjestu upućuje na Ezekielu 26,12, gdje stoji: *et pulverem tuum in medió aquarum ponent*.¹⁸ Moguće je da je prevoditelj dubinu morsku htio slikovito prikazati kao utrobu kita, pa je slobodno preveo to mjesto riječju *balina*.

5. »BESBOŽNB« – FONOLOŠKI ILI TVORBENI PROBLEM?

Za riječ *bezbožnb* postoje u građi rječnika hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika samo četiri potvrde: dvije u brevijaru *Illirico 6* (209a) i *Novljanskom drugom brevijaru* (408b) na istom mjestu u službi sv. Ćirilu i Metodu (nisu za nas zanimljive) i dvije u *Brevijaru Vida Omišljanina: pogublae ostan'ki pameti besb(o)ž'nie* (328c/22-23) i *posla k' ezekii knigi pl'ni prěčeniê besb(o)ž'nago* (329b/16-18). Tekstovi su slobodna parafraza 4. knjige kraljeva,¹⁹ a odgovarajući latinski ili grčki predložak nije pronađen. Primjeri su zanimljivi jer se u njima, umjesto očekivanoga *z*, u prefiksu *bez* pojavljuje *s*. Pitanje je kako objasniti to *s*. Malo je vjerojatno da se radi o spontanoj pisarevoj pogrešci, jer se isto ponavlja dva puta u kratkom razmaku. Treba dakle potražiti drugo objašnjenje. Jedno je moguće rješenje fonolo-

¹⁴ Etimološki *obvaliti*, gdje je *v* ispalo. Ovaj je glagol u hrvatskoglagojskim tekstovima najčešće potvrđen u obliku *obaliti*.

¹⁵ Usporedi P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga treća: *poni*² – Ž, JAZU, Zagreb 1973, 562.

¹⁶ Najstarije su potvrde iz 16. st., iz Mikaljina rječnika. Vidi *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio I: *A – češulja*, JAZU 1880-1882, 165.

¹⁷ Tekst koji slijedi neposredno iza ovoga glasi: *viite korabli morski*, lat. *ululate naves maris*.

¹⁸ U Šarićevu prijevodu: *i ruševine tvoje pobacat će u vodu*, a u najnovijem prijevodu: *prašinu tvoju u more će pobacati*.

¹⁹ Za prvi usporedi 4Rg 18,3, a za drugi 4Rg 18, 17-37.

ško, prema kojemu bi *s* bilo rezultat glasovne promjene kojom je *z* ispred *b* promijenjeno u *s*, ali ni takvo objašnjenje nije vjerojatno. Nema razloga da se zvučni suglasnik (*z*) ispred drugog zvučnog suglasnika obezvučuje. Takva je promjena neprirodna i neočekivana, tim više što je poznato da u slavenskim jezicima postoji pojava jednačenja po zvučnosti prema kojoj se nesonorni suglasnik prilagođava po zvučnosti suglasniku koji slijedi neposredno iza njega.

Najvjerojatnijim se čini rješenje da oblici nisu tvorbeno izvedeni od prefiksa *bez* i osnove *božbnъ*, već od *be(z)+sbožbnъ*.²⁰ Pridjev *sbožbnъ* dobro je potvrđen u rukopisima hrvatske redakcije kao i u staroslavenskim rječnicima, a ni oblik tvorbe *be(z)+sbožbnъ* nije neobičan. Da bi se to potvrdilo, dovoljno je usporediti u staroslavenskim rječnicima oblike kao što su *nesbožbnъ*, *besblaznъ*, *besvêtnъ* i sl. Problem je ipak činjenica da pravilo jednačenja suglasnika po zvučnosti djeluje poslije pravila o gubljenju poluglasa,²¹ pa bi se primjenom toga pravila posredni oblik *besbožbnъ* pretvorio u *bezbožbnъ* i izjednačio s oblikom koji je izveden iz temeljnog lika *bezbožbnъ*.²² Pitanje je zašto ova promjena nema odraza u grafiji, tj. zašto je u pismu sačuvano *s*. Čuvanje *s* u grafiji može se objasniti sukobom morfoloških i glasovnih činilaca. Dosljednim provođenjem glasovne promjene u pismu izgubila bi se nepovratno važna morfološka obavijest. Uz to, u svim je jezicima česta pojava da je tamo gdje su u sukobu morfološki i fonološki činioци grafija kompromis između temeljnog i površinskog (glasovnog) lika. U takvim se slučajevima može očekivati veća neujednačenost u grafiji nego drugdje.²³ Često je u grafiji posvjedočen i temeljni lik kao i posredni stadiji fonološke derivacije. Potvrđuje se to i u riječi *sbožbnъ* u hrvatskoglagoljskim tekstovima kao i u srodnim riječima *sbožno* (adv.), *sbožnostъ* i sl. koje su pisane i sa *sbb-* i sa *sb-* i sa *zb-*. Općenito se kod riječi koje su tvorene od prefiksa *s(b)* i osnove koja počinje sa *b* najčešće javlja u pismu posredna reprezentacija sa *sb-*. U taj se susatv dobro uklapaju i naša dva primjera, što je dodatna potvrda da se radi o tvorbi od *sbožbnъ*.

²⁰ Iz potvrđenog oblika ne može se odrediti da li je tvoren od *be* – što je po. F. V. Marešu najstariji oblik prefiksa – i osnove *sbožbnъ* ili od *bez + sbožbnъ*. I jedan i drugi temeljni lik mogu dati rezultat koji je potvrđen u tekstu. U prvom je primjeru temeljni lik identičan s površinskim, izuzevši poluglas iza *s* koji je ispao prema Havlikovu pravilu. U drugom je površinski oblik rezultat primjene jednačenja po zvučnosti kojim se dobiva posredni oblik *bessbožbnъ* i pravila koje zatim uklanja jedan od dva identična suglasnika, ako dolaze neposredno jedan za drugim. Oba su pravila u fonologiji hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika potrebna nezavisno od ovog primjera i dobro posvjedočena. Usporedi M. Mihaljević: *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*, doktorska disertacija, Zagreb 1984, 205 i 207–221.

²¹ Usporedi M. Mihaljević, *op. cit.*, 212–213.

²² Što bi se u izgovoru vjerojatno i dogodilo.

²³ Usporedi R. King, *Historical Linguistics and Generative Grammar*, Prentice-Hall, 1969, 209 i M. Mihaljević, *op. cit.*, poglavlje 2, 35–74.

6. »SUD'BI TVOE BEZD'NI MNOGO«

Sedmi stih 35. psalma u pariškom kodeksu *Cod. Slavo 11* glasi: *sud'bi t'voe bezd'nie m'nogo* (23v/19). Zanima nas završni dio stiha, tj. imenska skupina *bezd'nie m'nogo*. Isti oblik potvrđen je i u *Novljanskom drugom brevijaru* (285a/2-3), *Vatikanskom brevijaru Illirico 6* (8c/16), *Ljubljanskom brevijaru C 161a/2* (128d/27) i *Vrbničkom četvrtom brevijaru* (52c/14). *Lobkowiczov psaltir* (22r/23), *Fraščićeve psaltir* (32c/4) i brevijar *Illirico 6* (172b/27-28) imaju *bezdni mnogie*, *Pašmanski brevijar* (300a/11) *bezdni mnoge*, pariški zbornik *Cod. Slavo 73* (33v/4) *bezdne mnoge*, a *Novljanski drugi brevijar* (485a/12-13) i *Akademijin brevijar III c 12* (8b/38-39) *bezd'ni mnogo*. Oblik *bezd'nie m'nogo* po našem je mišljenju nominativ jednine imenice srednjeg roda *bezdnie* s odgovarajućim pridjevom *mnogъ* u nominativu jednine srednjeg roda.²⁴ Oblici: *bezdni mnogie*, *bezdni mnoge* i *bezdne mnoge*, sigurno su nominativi množine imenice *bezdna* f. s pridjevom *mnogъ* također u nominativu množine ženskoga roda. Problematičan je primjer *bezd'ni mnogo* iz *Novljanskog drugog* i *Akademijina brevijara*. Kako protumačiti ovaj oblik, kao jedninu ili množinu?

Moguće je jednostavno tumačenje da su pisari omaškom ispustili slovo *e*, tj. da se i u navedenim primjerima radi o nominativu jednine imenice srednjeg roda *bezdnie*. U prilog tome ide činjenica da *Novljanski drugi brevijar* ima već jednom oblik *bezd'nie m'nogo* (285a). Tom se objašnjenju protivni podatak da se takav oblik javlja dva puta u dva različita kodeksa, pa je teško pretpostaviti da su dva pisara napravila istu omašku na istom mjestu.

Drugo je moguće tumačenje da je *mnogo* prilog,²⁵ a *bezd'ni* nominativ množine ženskoga roda neodređenog oblika pridjeva *bezdънь*.²⁶ Prema usmenoj informa-

²⁴Tako je taj oblik obrađen u *Slovník jazyka staroslověnského I, A – VEŽATI*, Prag 1959, 76, a tako sam ga i ja obradio za rječnik hrvatske redakcije. Sinajski psaltir ima na tom mjestu *bezdenie тъного*, Pogodinski *bezdъnije mnogo*, Bolonjski *bezdъnie mnogo*, Sofijski *bezdni mnogy* i Bukureštanski *bezdna mnoga*. Usporedi: С. Северьянов, *Синайская псалтырь: глаголический памятникъ XI века*, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz 1954, 45 i 183.

²⁵U značenju »vrlo«, »jako«.

²⁶То значи да би prijevod na suvremeni hrvatski glasio: »sudbe su tvoje jako (vrlo) bezdane«. Tumačenje prema kojemu je *mnogo* prilog, a *bezd'ni* genitiv množine imenice muškog roda *bezdънь* nije vjerojatno, jer takve imenice u hrvatskoglagoljskim tekstovima nema. U građi rječnika hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika postoji samo imenica *bezdna* koja je ženskog roda. Nije moguće ni tumačenje prema kojemu je *bezd'ni* genitiv množine od *bezdna*, jer takav genitiv, koji je u suvremenom hrvatskom književnom jeziku (eventualno) moguć, u hrvatskoj redakciji ne postoji. J. Vince-Marinac koja istražuje morfologiju imenica u hrvatskoglagoljskim tekstovima nije, prema usmenoj informaciji, zabilježila ni jedan primjer takvog oblika genitiva množine kod imenica ženskog roda.

ciji F. V. Mareša, to je najstariji sačuvani slavenski prijevod Ps 35,7. Slavenski je prevoditelj (prema Marešu) na temelju glasovne sličnosti zamijenio grčko $\delta\beta\upsilon\sigma\sigma\omicron\varsigma$ πολλή kako stoji u izdanju Septuaginte sa $\delta\beta\upsilon\sigma\sigma\omicron\varsigma$ πολύ.²⁷ Prema istom tumačenju u *Novljanskom drugom* i u *Akademijinu brevijaru* sačuvan je najstariji slavenski prijevod ovog biblijskog mjesta. Zanimljivo je da se i primjer *bezd'nie m'nogo* može tumačiti na isti način, tj. da je *mного* prilog, a *bezd'nie* nominativ množine ženskog roda određenog oblika pridjeva *bezdьnъ*, što dovodi u pitanje opravdanost natuknice *bezdnie* n.

7. »STVORENĚ ESTĚ KOLOVOŽDĚ IŽE VPADAETĚ VA VEDENIE VODI IHĚ«

U knjizi o Juditi 7,5 iz *Brevijara Vida Omišljanina* (390d/18–28) piše: *oloperan že ob šadъ okolo obrête da stvorenъ estъ kolovoždъ iže vpadaetъ va vedenie vodi ihъ*. Zanima nas riječ *kolovoždъ*: što znači i kako je nastala? Isti se oblik javlja i u *Novljanskom drugom brevijaru* (229b/10). *Vrbnički prvi brevijar* ima *kolovožъ* (250a/10–11), a *Illirico 5 kolovožъ* (210d/7–8). U latinskom citirano mjesto glasi: *porro Holofernis dum circuit per gyrum reperit quod fons qui influebat aqueductum illorum ...*,²⁸ a u prijevodu I. Ev. Šarića: *Kad je Holoferne obilazio unaokolo, nađe tekuće vrelo, što je hranilo vodovod ...*²⁹ Grčki se tekst razlikuje od latinskoga kao i najnoviji hrvatski prijevod Biblije. Prema latinskom i Šarićevu prijevodu, ta bi riječ trebala značiti »vrelo«. Pitanje je otkuda oblik *kolovoždъ* u značenju vrela. Prvo je, na što bi se moglo pomisliti, da je u osnovi praslavenska riječ **koldezъ*³⁰ koja je nekako iskvarena. Normalan je južnoslavenski oblik ove praslavenske riječi *kladez*, pa se oblik *kolovoždъ* može tumačiti eventualno pomoću istočnoslavenskoga oblika *kolodez*. Istočnoslavenskim se predloškom može objasniti prvi dio riječi, tj. *kolo-*.³¹ Objasnjenje toga kako je od *-dez* postalo *-vožd* ili *-vož* ostaje u domeni imaginacije. Stoga ovakvo objašnjenje oblika *kolovoždъ* nije vjerojatno.

Druga je mogućnost da se riječ promatra kao složenica od *kolo* i *voždъ* (vođa), tj. kao »onaj koji vodi kolo«. Pitanje je međutim kakva je veza »kolovođe« s izvorom. Zanimljive podatke o tome pružaju Akademijin rječnik i Skokov etimološki

²⁷ πολύ je prilog, a $\delta\beta\upsilon\sigma\sigma\omicron\varsigma$ može biti ili pridjev ili imenica ženskog roda. Dvojako se može interpretirati i lat. tekst *abyssus multa*.

²⁸ Usporedi Vulgata, 698.

²⁹ Usporedi I. Ev. Šarić, *op. cit.*, 798.

³⁰ **koldezъ* je praslavenska posudnica iz germanskoga i znači »vrelo«, »studenac«.

³¹ Refleks praslavenskih glasovnih skupina *tort*, *tolt* na istočnoslavenskom je području *torot*, *tolot*, tj. tzv. punoglasje.

rječnik. Akademijin rječnik³² navodi pod natuknicom *kolovađa* f. pod b) značenje: »knao pokriven kroz koji se slijeva voda kad je kiša« (iz Stona), a Skok³³ navodi da kod žumberačkih katolika *kolovađina* ili *kolovaj* označava »grabu oko kuće«. U kakvoj je vezi kanal s vođenjem kola pokazuje nam opet Akademijin rječnik koji pod natuknicom 3. *kolovođa* f.³⁴ navodi značenje:³⁵ »mjesto u vodenici gdje kolo stoji«, a pod natuknicom *kolovađa* pod a): »u poljičkom statutu ima nekoliko puta ova riječ (ali po čakavskom govoru *kolovaja*) uz *mlin*, te se ne zna jeli isto što *mlin* ili *vodenica*, ili je kakva druga sprava u kojoj ima kolo. Isporedi i 3. *kolovođa*.« Prema usmenoj informaciji Ante Nazora, u poljičkom selu Jesenice između Splita i Omiša riječ *kolovaja* znači danas ustajalu baru ili kakvo okruglo udubljenje ili lokvu u kojoj se zadržava voda. Petar Šimunović, u knjizi *Istočnojadranska toponimija*³⁶ (228) komentira primjere iz Poljičkog statuta: »gradili su *kolovaje* "vodenice", ili su to bili umjetni rukavci kojima su dovodili vodu na mlinsko kolo«, a nešto dalje (232) za Poljica još kaže: »U vezi s rječnim koritom treba navesti: ..., *kolòvaje* "umjetni dotok vode što tjera mlinsko kolo".« Najvjerojatnijim se čini objašnjenje da je riječ *kolovađa/kolovođa* prvobitno označavala kanal u vodenici kojim se usmjerava voda na mlinsko kolo i da se potom to značenje proširilo s jedne strane na kanal (jarak, grabu ili lokvu) uopće, a s druge strane na mjesto u mlinu gdje stoji kolo.

Vratimo se primjeru iz glagoljskog brevijara. Nakon prethodne rasprave, očito je da riječ *kolovoždb* ne znači »vrelo«, već kanal koji odvodi vodu iz vrela u vodovod (= vedenie vodi) ili pak umjetno iskopan bunar ili grabu.³⁷ Zanimljiv ostaje oblik *kolovožb* iz *Vrbničkog prvog brevijara* i iz brevijara *Illirico* 5. Pitanje je kako objasniti pojavu *ž*, umjesto očekivanoga *žd* ili *đerva*. Nažalost, o tome za sada možemo samo nagađati. Jedna je mogućnost da je *ž* rezultat čakavske glasovne promjene (*ǰ* > *ž*) koja je zabilježena u riječima *žakan* (od *diaconus*), *Žore* (od *Georgios*) i sl. Druga je mogućnost da je *ž* rezultat kontaminacije oblika *kolovoždb* s oblikom *kolovožb*³⁸ Ni za jedno od navedenih objašnjenja nema argumenata. Poluglas izme-

³²Usporedi knjigu V, 214.

³³U drugoj knjizi (126) pod natuknicom *kolo*.

³⁴Usporedi knjigu V, 215.

³⁵Prema M. Pavlinoviću, iz srednje Dalmacije.

³⁶P. Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, Logos, Split 1986.

³⁷Potvrđuje to i izraz *stvoren̄ estb*. Teško je vjerovati da je netko »stvorio« vrelo, ali je mogao »stvoriti« (napraviti) kanal kojim izvorska voda otječe.

³⁸U značenju »mjesto kuda idu kola«.

du *k* i *o* u primjeru iz brevijara *Illirico 5* vjerojatno je rezultat interferencije (kontaminacije) s prijedlogom *kb* do koje je došlo zbog nerazumijevanja teksta ili slabe koncentriranosti pisara.

8. »SAŽDO ŽE MAKSIMIËN' PRËDĚ B(OGO)MĚ N(E)B(E)SKIM'
OSKVRNENĚ LÛTOS'TIÛ SVOEÛ«

U *Pašmanskom brevijaru* (266b/18) zabilježili smo u citiranom kontekstu oblik *saždo že* koji stoji za latinsko *idem namque*. Ostali hrvatskoglagojski brevijari na tom mjestu imaju: *Illirico 6* (174b/8-11) *taže že*, *Vat. Slavo 19* (352d/8), *Vrbnički četvrti* (56a/20) i *Baromićev tiskani brevijar* (423b/17) *tažde že*, a *Ljubljanski brevijar C 161a/2* (131b/20) *tažde*. Zanima nas riječ *saždo* koja nije zabilježena ni u jednom drugom hrvatskoglagojskom tekstu, a nema je ni u jednom staroslavenskom rječniku. Normalan je, i u rječnicima zabilježen, oblik *sbžde*³⁹ koji se sastoji od demonstrativa *sb* i čestice *-žde* koja je nastala od praslavenskoga **-dje*.⁴⁰ Osim ovog primjera, jedini je slučaj da se uz demonstrativ javlja završetak *-ždo* oblik *togoždo* zabilježen u *Hvalovu zborniku* (136b/8) u tekstu Apokalipse 4,3.⁴¹ Pitanje je kako objasniti oblik *-ždo*, umjesto očekivanoga *-žde*, uz demonstrative *sb* i *tō*. Prvo je moguće objašnjenje da se radi o pisarskoj pogrešci, rezultat koje je zamjena slova *e* i *o* koja su u glagoljici slična (ѣ i њ). Ako je u pitanju pisarska pogreška, ovaj oblik nije zanimljiv, osim kao sugestija da pisar *Pašmanskog brevijara* nije sam prevodio tekst, već ga je prepisivao s glagoljskog predloška. Glagoljskim se predloškom može objasniti i primjer iz *Hvalova zbornika*.⁴²

Drugo je moguće objašnjenje da se radi o tvorenici od demonstartiva *sb* i zamjeničke čestice *-ždo* koja je izvedena iz staroslavenskog oblika *-žbdo*.⁴³ Ta čestica

³⁹ A od toga u hrvatskoglagojskim kodeksima izveden oblik *sažde*.

⁴⁰ Za etimologiju čestice **-dje* vidi F. Kopečný, *Etymologický slovník slovanských jazyků: Slova gramatická a zájmena. Svazek 1: »předložky, koncové partikule«*, Academia Prag 1973, 309-310.

⁴¹ Riječ je obrađena u *Slovníku* pod natuknicom *tōžde* ali svezak u kojemu je slovo *t* nije još u tisku.

⁴² Usporedi H. Kuna, *O jeziku i pismu Hvalovog zbornika*, u H. Kuna, N. Gošić, B. Grabar, V. Jerković i A. Nazor, *Zbornik Hvala Krstjanina: transkripcija i komentar*, Svjetlost, Sarajevo 1986, posebno str. 16.

⁴³ O etimologiji čestice *-žbde/-žbdo* vidi F. Kopečný, *op. cit.*, 335-336 kao i F. Kopečný i ostali, *Etymologický slovník slovanských jazyků: Slova gramatická a zájmena, Svazek 2: »spojky, částice, zájmena a zájmená adverbia«*, Academia, Prag 1980, 397-399.

zabilježena je do sada samo uz upitne zamjeničke morfeme (*k*-morfeme).⁴⁴ Ako je ovo objašnjenje točno, onda su navedeni primjeri za slavistiku vrlo važni, jer su jedine potvrde čestice *-žbdo* uz pokazne zamjeničke morfeme *sb* i *tz*. Iako, osim činjenice da je predložak *Hvalova zbornika* bio glagoljski, nemamo argumenata za jedno od ova dva rješenja, vjerojatnijim nam se ipak čini prvo rješenje, tj. da se radi o zamjeni slova *e* i *o* u glagoljci.⁴⁵

Sažetak

U članku se objašnjava sedam neobičnih oblika iz hrvatskoglagoljskih kodeksa: *blagotačno* (za grč. *εὐδοποιος*) iz *Frašćičeva psaltira* nastalo je vjerojatno od *blagotočno* zamjenom iskonskog *o* poluglasom (makedonski predložak) i vokalizacijom poluglasa kao *a*; *domb volju i* u brevijaru *Illirico 5* (za grč. *βόλβιτα βοῶν* i lat. *fimum boum*) rezultat je krivog rastavljanja (*volui* > *volju i*) i zamjene glagoljskih slova *i* i *o* u *dimb volui* kako je stajalo u predlošku, a *dimb* je prevoditelj predloška dobio pročitavši krivo latinsko *fimum* kao *fumum*; *balina* (lat. *ruina*), zabilježena jedanput u brevijaru *Illirico 5*, nastala je od *obalina* odbacivanjem krivo identificiranog prefiksa *o* (umjesto *ob*); *besbožnb* u *Brevijaru Vida Omišljanina*, koje umjesto očekivanoga *z* ima *s*, nije tvoreno od *bez + božnb*, već od *be(z) + sbožnb*; *bezdni mnogo* (Ps 35,7) iz *Novljanskog drugog* i *Akademijina brevijara* (III c 12) može se tumačiti dvojako: 1. kao pogreška nastala ispuštanjem slova *e* u riječi *bezdnie* n. ili 2. kao nominativ množine ženskog roda pridjeva *bezdbnb* + prilog *mного*; *kolovoždb*, koje se u hrvatskoglagoljskim brevijarima javlja za lat. *fons* (Jdt 7,5), prvotno je značilo kanal kojim se usmjerava voda na mlinsko kolo u vodenici, a kasnije se njegovo značenje proširilo na »mjesto u mlinu gdje stoji kolo« i na kanal uopće, lokvu ili grabu s vodom; *saždo* u *Pašmanskom brevijaru* (za lat. *idem*) vjerojatno je nastalo zamjenom glagoljskih slova *e* i *o* od normalnog oblika *sbžde* (= *sb + *dje*), ali se može tumačiti i kao složenica od *sb* i čestice *-žbdo* koja se obično javlja samo uz upitne (*k*-) morfeme.

⁴⁴ Usporedi staroslavenske zamjenice: *kžbdo*, *koždo*, *koližbdo*, *kotoryžbdo* i sl.

⁴⁵ Teoretski je moguće, ali praktički nevjerojatno, i treće rješenje koje polazi od Bernekerove etimologije čestice **-dje*, koju izvodi iz zamjeničke osnove **djo*. Usporedi E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch, Erster Band A – L*, Carl Winter's Universitäts Buchhandlung, Heidelberg 1908–1913, 258–259. Skupina **dī* dala je staroslavensko *žd*, a *o* se iza mekog suglasnika mijenja u prednji samoglasnik *e*. Oblik *ždo* može se tumačiti kao ostatak posrednog stanja u kojemu je iskonsko *o* ostalo nepromijenjeno, ali to, kako smo rekli, nije vjerojatno, tim više što ni Bernekerova etimologija nije sigurna. Usporedi F. Kopečny, *op. cit.*

Summary

SOME PECULIAR FORMS IN CROATO-GLAGOLITIC CODICES

The author explains seven peculiar forms in Croato-Glagolitic manuscripts: *blagotačno* (Greek εὐδρομος) recorded in *Frašćić's Psalter* came from *blagotočno* in which the original *o* was substituted by *jer* (Macedonian protograph) and *jer* was vocalized as *a*; *domъ volju i* in the *Breviary Illirico 5* (for Greek βόλβιτα βούων and Latin *fimum boum*) is a result of wrong decomposition (*volui* > *volju i*) and the interchange of Glagolitic letters *i* and *o* in *dimъ volui*, the form which occurred in the protograph in which *dimъ* is a result of translator's mistake who read Latin *fimum* as *fimum*; *balina* (Lat. *ruina*) which appears only once in the *Breviary Illirico 5* is derived from *obalina* after deletion of the wrongly identified prefix *o* (instead of *ob*); *besbožъnъ* in the *Breviary of Vid Omišljanin* which instead of the expected *z* has *s* is not derived from *bez + božъnъ* but from *be(z) + sъbožъnъ*; *bezdni mnogo* (Ps 35,7) from the *Second Novi Breviary* and the *Academy Breviary* (III c 12) can be explained in two ways: 1. as derived from the word *bezdnie* n. in which the letter *e* has been omitted or 2. as nominative plural feminine of the adjective *bezdnъ* + adverb *mnogo*; *kolovoždъ* which in Croato-Glagolitic breviaries stands for the Latin *fons* (Judith 7,5) originally ment canal through which water was directed towards the mill-wheel in the water-mill, later its meaning was extended and included also the part of the mill where the wheel is placed as well as canal in general, pool or ditch; *saždo* in the *Pašman Breviary* (Lat. *idem*) is probably derived from the normal form *sъžde* (= *sъ + *dje*) in which Glagolitic letters *e* and *o* have been interchanged, but it can also be explained as a compound consisting of *sъ* and the particle *-ždo* which generally occurs only with the interrogative (*k-*) morphemes.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 12. svibnja 1988.

Autor: Milan Mihaljević

Staroslavenski zavod

»Svetozar Ritig«, Zagreb